

keng yoyilgan fikr sifatida qaraladigan ravon nutq o'z ichiga oladi. U mazmunlilik, mantiqlilik va izchilligi bilan ajralib turadi. Ravon nutq bola til boyligini qanchalik o'zlashtirganligining ko'rsatkichi hisoblanadi.

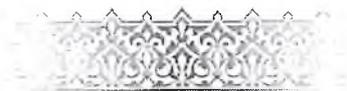
Xulosa va takliflar

Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlari ta'lim tizimining eng asosiy va zarur bo'lgan ajralmas bir bo'lagi ekanligi anglab yetildi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bola har tomonlama maktab ta'limiga tayyorlanadi. Mashg'ulotlar jarayonida mantiqan fikrlash va tafakkurni rivojlantirish orqali bolalarni maktabga tayyorlash, ularning so'z boyligining oshishi, ravon gapirishi va o'z fikrini to'liq ifoda etib, aytib bera olishi juda muhim. Shu sababli maktabgacha ta'lim tashkilotlarida o'tiladigan mashg'ulotlar orasida nutq o'stirish mashg'uloti eng asosiy mashg'ulotlardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Sh.Mirziyoev. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". Toshkent –"O'z bekiston" - 2016.56
2. Sh.Mirziyoev. "Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz" . Toshkent –"O'z bekiston" -2016.488 b..
3. Sh.Mirziyoev. "Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi". "Toshkent" -2016.488 b.
4. Sh.Mirziyoev. "Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak" . Toshkent –"O'z bekiston" -2017.104 b.
4. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshita ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farnoni.
5. T. Javliyev. An'analar — hayot sabog'i. - T., „O'z bekiston“, 2012.
6. A. Avloniy. Turkiy Guliston yohud axloq. - T., „O'qituvchi“, 2002.
7. www.ziyo.net.uz
8. www.google.ru

Гулобод Бердиева,
Ўқитувчи, ҚарДУ

ЎҚУВЧИЛАРДА ҚАДРИЯТЛИ МУЛОҚОТ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ТАРИХИЙ НЕГИЗЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада умуминсоний қадриятларнинг ўзига хос тавсифи ҳамда тарихий тараққиёт давомида мулоқот маданияти тўғрисидаги алломаларнинг фикр-мулоҳазалари келтириб ўтилган.

Шунингдек, муаллиф қадриятли мулоқотнинг шахс ва жамият маданиятидаги аҳамияти, фалсафий ва илмий жиҳатлари ҳамда қадриятларга оид ёндашусларни таҳлил қилиб ўтган.

Калит сўзлар: таълим, илм, қадрият, мулоқот, тарбия, эзгу сўз, одоб, инсон камолоти.

Аннотация. В статье дается уникальное описание общечеловеческих ценностей и взглядов ученых на культуру общения в процессе исторического развития.

Автор также анализирует важность ценностного общения в культуре личности и общества, философские и социальные аспекты и подходы к ценностям.

Ключевые слова: образование, знания, ценности, общение, воспитание, добрые слова, этикет, человеческая зрелость.

Annotation. The article provides a unique description of universal values and views of scientists on the culture of communication in the process of historical development.

The author also analyzes the importance of value communication in the culture of the individual and society, philosophical and social aspects and approaches to values.

Key words: education, knowledge, values, communication, upbringing, kind words, etiquette, human maturity.

Мамлакатимизда ҳам ёш авлоднинг ўқув-тарбиявий жараёнда кадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш, ватанга, унинг кадриятларига садоқатли қилиб тарбиялаш, маънавий ва интеллектуал салоҳиятини ошириш жамият тараққиётида асосий омиллардан бири бўлиб хизмат қилади. Ана шу нуқтаи назардан Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “Жисмонан соғлом, рухий ва интеллектуал ривожланган, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий нуқтаи-назарга эга, Ватанга содиқ ёшларни тарбиялаш, демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида уларнинг ижтимоий фаоллигини ошириш асосий вазифа сифатида”¹ белгиланган. Мазкур вазифани амалга ошириш учун ўқувчилар мулоқот маданиятини шакллантиришда ёшларнинг тараққиётини таъминловчи, самарали таъсир этувчи омилларни аниқлаш ва уларни шакллантириш имкониятларини кенгайтириш долзарб ҳисобланади.

Инсоният қадим замонлардан сўз ва нутқдан фойдаланиб келади. Жамият тараққий этган сари муомала, маданият ва мулоқот санъати ҳам ривожланиб борган ҳамда кадрият даражасига кўтарилган.

Кадриятли мулоқот маданияти бўйича биз умуминсоний мулоқот, яъни инсоний кадриятларга асосланган вақт ва маконга нисбатан кадриятга эга бўлган муносабатни тушунамиз. Булар цивилизация, ватанпарварлик, тинчлик, урф-одатлар, ўзаро хайрхоҳлик сифатида намоён бўлиб келадиган кадриятлардир.

Кадриятли мулоқот маданияти инсоннинг бошқа вақт ва маконга нисбатан инсонпарварлик кадриятларига асосланган конструктив мулоқотда иштирок этишга тайёрлигини ифода этади. Кадриятли мулоқот, умуман, мадани-

ят, ижтимоий жамоалар, алоҳида шахсда инсониятнинг яшаши, бирга бўлиши, ривожланиши ва ўзаро муносабати учун зарур бўлган кадриятдир.

Маълумки, ўрта асрларда, қадимий феодал маданиятнинг кириб келиши билан мулоқотга эҳтиёж янада сезила бошлади. Бу эса ўйғониш даври маданияти пайдо бўлишига сабаб бўлди. Ўз даврининг илғор жамоатчилик вакиллари мулоқотнинг алоҳида хусусиятлари мавжудлиги ва ундан кўпроқ фойдаланишга ҳаракат қилдилар. Шундай қилиб файласуфлар ҳақиқий билим олиш, эътиқодларни ривожлантириш мулоқот орқали амалга ошириб боришини пайкашди. Улар инъикос ва бошқа маданиятни ассимиляция қилиш учун мулоқотнинг маъносига аҳамият беришди. Ўша даврдаги мулоқот моҳиятининг эволюциясини тушуниш учун биз, айниқса, Л.Фейворк фалсафасига алоҳида эътибор бериб ўтишимиз лозим. Файласуф шундай фикр билдиради: “Одамга қизиқиш мулоқотга мурожаат қилишга олиб келди”. Л.Фейворкнинг ўз қарашларида ўзини англаш учун мулоқот зарурлиги, мулоқот одам ва атроф-оламнинг ҳақиқий моҳиятини ўрганиш усули эканлигини эътироф этади. Бошқа томондан, бугунги кунда жамият умуминсоний кадриятларнинг барча бошқа кадриятларга – индивидуал ва жамоавий муносабатларга нисбатан устуворлиги нафақат яхши истак ва чиройли ибора, балки аксиологик императив томонидан амалга оширилган, деган хулосага келади.

Инсоннинг маънавий камолотида кадриятли мулоқот мақомининг юксак кадрланиши, шахсий – ахлоқий ўрнатма эътиборнинг кучайиши, инсон фаолиятида эзгу сўзнинг ёвузлик ва ахлоқсизликка қарши қўйилиши “Авесто” таълимотидаги донишмандликнинг энг муҳим жиҳатларидан биридир. Бинобарин, инсон гўзаллиги тушунчасининг бир қисми бўлган эзгу сўз шахснинг маънавий баркамоллигини тарбиялашдаги асосий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й. 6-сон, 70-модда.

меъёри ҳамдир. Чунки Авестода жамият маънавий ҳаётининг моҳияти кишиларнинг шахсий – ахлоқий камолот даражаси билан белгиланади. Бундай камолот ахлоқнинг уч тамойили – эзгу фикр, эзгу сўз ва эзгу амал бирлигига асосланиб, иймонли бўлиш, сўзда ҳам, фаолиятда ҳам эътиқодга содиқликни билдиради. Бу бежиз эмас: “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал бирлиги инсонни комиллик сари етакловчи рух бўлиб, унга эришган одам Оллоҳ Таолога яқинлашиб боради.

Шунингдек, “Авесто”да “Рост сўз сендан қоладиган энг қутлуғ ёдгорликдир”, “Ёлғон сўзга оғиз очгандан бахт куши қочади” каби қадриятли фикрларнинг қўлланилиши қадриятли мулоқот жараёни фақат рост ва эзгу сўзлар асосида курилишини асослаб беради. Шунингдек, Авестода “... Мазда нузул айлаган барча сўзларни олқишлаймиз, бу сўзлар қабих андиша, қабих калом ва қабих амални яқсон айлагувчидир...”

Дарҳақиқат, Авестода ҳар бир ёмонликни фақат эзгу сўз орқали маҳф этиш мумкинлиги аниқ далиллаб берилади. Авестода улуғланган эзгу сўз – қадриятли мулоқот эканлигини англашимиз қийин кечмайди. Эзгу сўз Ахура Мазданинг инсонларга ато этган илоҳий неъматларидан бири, ҳидоят йўлига бошловчи йўриқларидир. Бу эса инсоннинг тили ва фаолиятида воқе бўлади.

Шунингдек, машҳур “Калила ва Димна” асарида ҳам сўз ва унинг суҳбатдошга таъсири тўғрисида донишманд Бейдабо номидан бениҳоя қадриятли фикрлар билдирилади. Айнан асарда мақсадга эришишда сўзнинг бениҳоя ўз жойида тўғри ишлатишнинг ўрни беқиёс эканлиги таъкидланади. Бейдабо айтадики: “Оталар дебдурларки, тилингни сақла, бошинг саломат бўлади, ўринсиз сўзламоқнинг натижаси пушаймонликдир. Нақл қилурларким, бир подшо маслаҳат учун ёнига тўрт олимни чақириб дебди: “Ҳар бирингиз шундай бир ҳикматли сўз айтгинки, у тарбиянинг асоси бўлсин”. Биринчиси айтибди: “Донишманд одамларга ярашадиган нарса сўзламасликдир!” Иккинчиси: “Дунёда энг фойдали нарса шуки, инсон ўз ақли билан маслаҳатлашмасдан сўз бошламасин”, дебди. Учинчиси айтибди: “Инсон учун энг хайрли нарса ўйламасдан сўзламасликдир”.

Тўртинчиси дебди: “Инсон учун энг тинчи шуки, у ўзини толе ихтиёрига топширсин”. Дейдиларки, бир кун Хитой, Ҳинд, Эрон ва Рум подшоҳлари бир ерга йиғилиб: “Ҳар биримиз шундай бир сўз айтиликки, дунё турғунча турсин”, деб шартлашибди. Хитой шоҳи дебди: “Мен айтган сўзимни қайтариб олишдан кўра, айтмаган сўзни оғиздан чиқармасликка ҳаракат қиламан”. Ҳинд шоҳи дебди: “Мен ўз фойдасини кўзлаб айтган сўзи зарар берган ва ўзини ҳалок қилган одамга ҳайрон қоламан”. Эрон шоҳи дебди: “Оғзимдан чиқмаган сўзим – қулимдир, айтганим эса ҳоҷам”. Рум шоҳи дебди: “Мен айтмаган сўзимдан ҳеч вақт пушаймон бўлмаганман, айтганимдан эса жуда тез-тез пушаймон бўламан. Шоҳларнинг индамаслиги фойдасиз ва бемаъни суҳбатлардан кўра яхшидир. Инсон ҳар нарсадан кўпроқ ўз тили туфайли балого йўлиқади”.

Инсон камолотида сўз, мулоқот одоби ҳақидаги фалсафий қарашлар Куръони карим, ҳадису шарифларда, IX асрдан Ўрта Осиёда кенг тарқала бошлаган тасаввуф оқими вакиллари фикрларида сўзнинг қадрият даражасида эканлиги тарғиб қилинади. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, Марказий Осиё халқларининг мулоқот одобига доир билимларини эгаллашларида ислом динининг тарқалиши, унинг ғоялари ҳам ижобий аҳамиятга эга бўлди. Маълумки, ислом маънавий ғоялари мусулмонларнинг муқаддас китоби “Куръони Карим”да, пайғамбаримиз ҳадисларида, машҳур “Мухтасар” китобида ўз ифодасини топган. Муқаддас манбаларимизда қадриятли мулоқотнинг асл омили саломлашиш одобини қалбга сингдириш ва амалда қўллаш эканлиги далиллар асосида келтирилади. “Ўз уйлариңгиздан бошқа уйларга то изн сўрамагунингизча ва уларнинг аҳлига салом бермагунингизча, кирманг. Ана шу ўзингиз учун яхшидир, шоядки, эслатма олсангиз” (Нур, 27). Аллоҳ таоло айтади: “Қачонки сизга бир саломлашиш ила салом берилса, сиз ундан кўра яхшироқ алик олинг ёки худди ўзидек жавоб беринг” (Нисо, 86). Чунки саломлашиш жамиятда меҳр-муҳаббатга сабаб бўлади ва иймоннинг камолига асос бўлади. Мулоқотнинг қадрият даражасига кўтарилиши саломдан бошланган.

Ислом ахлоқий ғоялари Марказий Осиё алломаларининг шахс камолоти ривожини манбаи

бўлиб қолдики, бу Форобий, ибн Сино, Беруний, Юсуф Хос Ҳожиб, Саъдий, А.Насафий, Низом-ул Мулк, А.Навоий ва бошқа кўплаб мутафаккирлар ижодида ўз ифодасини топди.

Қадриятли мулоқот таълим-тарбия, шунингдек, суфийлик таълимотида ҳам энг асосий восита саналган. Суфийлик таълимотининг йирик вакили Хожа Баҳоуддин Накшбанд ҳазратлари шундай фикрни илгари сурган: “Бизнинг тариқимиз суҳбатдир”. Маълумки, Баҳоуддин Накшбанд ўз шогирдлари (мурид) камолотида суҳбат воситасини самарали қўллаган. Чунки суҳбат қадриятли мулоқотнинг аниқ кўринишидир. Суҳбат мулоқотнинг аниқ мезони ҳисобланиб, улар бир-бирисиз воқе бўлмайди.

Суфийлик таълимотининг йирик вакили, шайх А.Насафий ўзининг “Комил инсон” асарида суҳбат (мулоқот) таълим-тарбия олувчилар учун муҳимлиги юзасидан куйдагича фикр юритган: “Билгилки, суҳбат кучли таъсир ва азим ҳосиятларга эга...”

Дононинг суҳбати – қудратли кучга эга, у юракка етиб боради ва моҳиятингни англашга кўмаклашади. Кимки бирор нарсага эга бўлса, бу донолар суҳбати туфайлидир. Қолганлари барча усуллар воситасидир, ҳолос...

Ҳар қанча тоат-ибодат қилиб, риёзат чекмасин тайёргарлик кўрмасин, киши доно суҳбатига эришмай, бирор мақсадига муяссар бўлиши мумкин эмас. Кўп одамлар борки, доно суҳбатига эришдилар, аммо фойда кўрмадилар. Бунда икки ҳолат бўлиши мумкин: ё у одамда истеъдод йўқ ёки мақсади доно мақсади билан маънодош эмас. Истеъдоди йўқ одам, суҳбат аҳлидан эмас ва истеъдоди бўла туриб, ҳаммақсад бўлмаса, у ҳам суҳбатдош эмас. Зеро, суҳбатдош бўлиш мақсад бирлиги, яъни ҳаммақсадликдан ҳосил бўлади. Ҳар қачонки икки ёки ундан ортиқ одамлар орасида мақсад ягоналиги бўлса, улар суҳбатдош бўла оладилар ва агар мақсадлари битта бўлмаса, суҳбатдош бўла олмайдилар.

Абу Наер ал-Форобий ақлни чархламасдан ва мулоқот ахлоқини такомиллаштирмасдан илмни ўрганиш мумкин эмас, деб ҳисоблайди. А.Форобий жамоат аъзолари бир-бири билан ва жамият раҳбари билан дўстона муносабатда бўлиши керак деган фикрни илгари суради.

Абу Али ибн Сино инсоннинг ривожлани-

шида таълим ва тарбиянинг ўрни жуда муҳим деган фикрни баён этган. Таълим орқали ўз-ўзини билиш ва касбий ривожланиш ёки ўз-ўзини ривожлантиришга интилиш инсон ахлоқий ривожланишининг асосий йўллари ҳисобланади.

Унсур-ул маоний Кайковус инсоннинг мавқеи унинг ижтимоий мавқеига боғлиқ эмас, балки унинг ақли ва мулоқот ахлоқига боғлиқлигини таъкидлаган. Бу мутафаккир тарбияни инсон мулоқот ахлоқини шакллантиришнинг асоси деб билган. У машҳур “Қобуснома” асарининг “Сухандонлик била баланд мартабали бўлмоқ зикрида” деб номланган бобида шундай дейди: “Киши сухандон, сухангўй (нотик) бўлиши керак. Аммо, эй фарзанд, сен сухангўй бўлгил ва лекин дуруғгўй (ёлғончи) бўлмагил. Ростгўйликда ўзинг шуҳрат қозонгил, токим бирор вақт зарурат юзидин ёлғон сўз десанг, қабул қилгайлар. Ҳар сўз десанг ҳам рост деғил ва лекин ёлғонга ўхшагон ростни демағилким, ростга ўхшаган дуруғ дуруғга ўхшагон ростдин яхшидур, нединким ул дуруғ мақбул бўлур, аммо ул рост мақбул бўлмас”.

”Эй фарзанд, сўзнинг юзин ва орқасин билгил ва уларга риоя қилгил, ҳар на сўз десанг, юзи била деғил, то сухангўй бўлгайсан. Агар сўз айтиб, сўзнинг нечук эканин билмасанг, кушга ўхшарсанки, унга тўти дерлар, ул доим сўзлар, аммо сўзнинг маъносин билмас. Сухангўй шул киши бўлгайки, ул ҳар сўзни деса, халққа маъқул бўлгай ва халқ ҳам ҳар сўз деса, унга маъқул бўлгай. Бундай кишилар оқиллар қаторига киргай, йўқ эрса, ул инсон суратида мавжуд бўлгон бир ҳайвондур. Сўзни бағоят улуғ билгил, сўз осмондин келмас ва ул хор нарса эмасдур. Қай бир сўзни билсанг жойин ўткармай айтгил, вақтни зое қилмагил, йўқ эрса, донишга ситам қилгон бўлгайсан. Ҳар сўз десанг рост деғил ва бемаъниликни даъво қилғувчи бўлмагил”.

Хусайн Воиз Кошифий ўзининг “Футувватномаи султоний” асарида дўстлар ўртасидаги муносабатлар одоби ҳақида куйидаги фикрларни билдиради: “Агар дўстларга нисбатан одоб шартлари нечта деб сўрасалар, айтгинки дўстлигига ҳеч бир шак-шубҳа уйғотмайдиган кишининг бешта хислати бор. Биринчиси – етук ақл, зеро, ақлсиз кишининг суҳбатида файз йўқ, улуғларнинг сўзи борким, “Нодон дўстдан доно душман афзал”. Иккинчиси – яхши хулқ, чунки

бадахлоқ одам билан суҳбат қовушмайди. Учинчиси — яхши ният, некбинлик, зеро, бадкирдор ва фосикдан дўст чикмайди. Тўртинчиси — қаноат, чунки мол-дунёга ўч, очқўз одам дўстликка арзитайди. Бешинчиси — тўғрилиқ, зеро, кимки эгри, фирибгар ва қаллоб бўлса, унинг суҳбати кишига шараф келтирмайди, негаки, бундай одамнинг лафзи — ишонарли эмас”.

Бундан кўринадики, инсон ким биландир дўст тутинмоқни ният қилса, албатта, мулоқотда ширин сўз ва хушмуомала бўлса, мақсадига етиши мумкин экан.

Умуман олганда, барча замонларнинг мутафаккирлари мулоқот одоб-ахлоқ қоидаларига риоя қилишни ахлоқнинг муҳим таркибий қисми ва инсон гўзаллигининг моҳияти сифатида талқин қилган ва тан олган.

Алабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар Стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон Фармони. — Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

2. Абдурахмонов Ф., Рустамов А. Қадимги туркий тил. — Т.: Ўқитувчи, 1982. — 168 б. 89-90 б.

3. Тожибоев А., Асагуллаева М. Иктисодий таълим-тарбия жараёнида маънавий мерослардан фойдаланиш // Касб-хунар таълими. — Т.: 2005. -№1. — Б. 29.

4. Маҳмудов Т. «Авесто» ҳақида. — Т.: Шарқ нашриёт — матбаа концерни. 2000. — 63 б.

5. “Комил инсон” Муқаддима. Тўртинчи фасл: “Суҳбат баёнида” Жаҳон адабиёти Адабий бадий, ижтимоий-публисисетет журнал ИССН 2010-5517. 1/2019(260) 26-б.

6. Унсурулмаолий Кайков УС. Қобуснома. Тошкент. Ўқитувчи. 1986. 40-47 б. 172 б 7. Хусайн Воиз Кошифий. Футуввагномаи султоний. — Тошкент. «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2011, 376 б.. 66-б.

7. Бердиева Гулобод Шоназаровна, Наргиз Ирқиновна Джумаева. «Гуманизация процесса профессионально-педагогической подготовки будущих учителей». *Образование и воспитание* 3 (2015): 1-2.

Ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш уларнинг муҳим маънавий-ахлоқий ҳамда ижтимоий эҳтиёжи сифатида мазмун-моҳият касб этмоқда. Зеро, қадриятли мулоқотгина ўзида кучли психологик ва эмоционал таъсир кучини мужассамлаштиради.

Қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш, биринчидан, таклиф этилаётган муаммонинг у ёки бу ҳолатларда ўз ечимини топиши, иккинчидан, ўқувчини дипломатик тайёргарлик ва салоҳиятини ривожлантириш, учинчидан, турли маданият вакиллари билан фаол ҳаёт тарзини ташкилотчиси бўлиши билан характерланади. Шу сабаб ўқувчиларда қадриятли мулоқот маданиятини шакллантириш уларнинг шахс сифатида тараққий этишида муҳим аҳамият касб этади.

